

Miskolczy Ambrus

Kazinczy Ferenc és nemzetpolitikája a napóleoni háborúk korában

Kazinczy Ferenc apolitikus politikus volt, egyszóval magánpolitikus. Érdekelte a politika, de félt tőle, mert helyzete mindig kiszolgáltatottá tette. Aligha értett egyet II. József nyelvrendeletével, de mint hivatalnok nem lázadózhatott. Jozefinizmusa nem császárhűség volt, hanem a felvilágosodás, illetve a felvilágosodással megnemesített haza szolgálata. A császár a lehetséges szövetséges és pártfogó volt, maga a szükséges jó, bár jobb is lehetett volna. Kazinczy a császárt tisztelte határozott reformpolitikája miatt, de magyar alkotmányellenességét helytelenítette. Azt akarta elérni a közjó szolgálatában, amit lehetett. Jellemző, magának szánt feljegyzéseiben – melyekből már idéztünk – sokkal kritikusabban nyilatkozott a császárról, mint az utókornak vagy barátainak szánt írásaiban. Ezekben magasztalta, amivel alighanem azt a reményét akarta kifejezni, hogy jöhet még jobb felvilágosult uralkodó.

Hűség és hallgatás avagy az emberiesség sugalmai

Kazinczy az 1790-es évek elején került be a politika labirintusába, amely a vérpad mellett a börtönbe vezetett. Vértanú barátait azonban soha nem tagadta meg. A magántársasági kultúra erkölcsi magasából figyelte még az egykori hóhért is. 1803-ban felkereste őt, az egykori jogügyi igazgatót, (a főügyészt) Németh Jánost, és keserű gúnnyal nyugtázta, hogy „elhízott a mi vérünkön, s képét a borital a Hajnóczy, Szentmarjay és Őz vérének színére festette. Ki-ki kiismerheté rajta a vért és bort s pénzt szomjuzót.”¹ Kazinczy ekkor már tudta, hogy a forradalom nem lehet összeesküvés eredménye: „Formális revolutionárius társaság soha sem boldogult még. Az is bolond,

¹ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Összegy., szerk., jegyz. Szilágyi Ferenc. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987, 320.

aki azt lehetőnek képzei. Csak három közt sem bátorságos a *titok*. – Megbánás, szeptegés, reménység, árus lelkűség nagy köszirtek.”² Maradt tehát a hallgatás és a rejtőzködés politikája. És bele kellett törődnie: „Nem jó dolog nem félni, de félni is bajos.”³

A hallgatás szabadkőműves erény, és mostoha időkben politikai szükség, a túlélés feltétele. Ugyanakkor a nagy hallgatóg kiterjedt és beszédes levelezésével a magántársasági kultúra központi alakja lett.⁴ A levél ennek a magánnyilvánosságnak a műfaja, mely olykor a szélesebb nyilvánosság elé került. Olykor erre is szánták. De előfordult, hogy egy-egy levelet a címzett írója előzetes beleegyezése nélkül közzétett. Ugyanakkor a leveleket olykor hivatalból bontogatták a postán. Még 1826-ban is Dessewffy József szükségét érezte, hogy figyelmeztesse Kazinczyt: „nincs zárt levél a postán, vigyázz tehát, mit írsz”.⁵ A levél az aktív rejtőzködés stratégiájának is az eszkeze. Ezzel élt Kazinczy. Csak annyit akart mondani, amennyit lehetségesnek tartott: „Nincs okom sem gondolkozásomat, sem szívem kívánságait akár megváltoztatni, akár titkolni. [...] De ha disszimulálni szabad is: szí-

2 Az idézet a következő – Kazinczy Ferenc által megörökített – anekdotának a tanulsága: „Francia Revolutio Szilágyi Gábor Debreczeni theol. Prof. †1807. Aug. Ez a Szilágyi 1789. volt academiákon, s Párizsban (ugyanakkor midőn ott (Párizsban) Gr. Keglevics Ágoston és Szirmay András). Egy nap fiakerbe veti magát s ki akara menni Versaillba. Egy ismeretlen is fiakert keresett, de nem kapott ottan: Látván, hogy Szilágyiéban üres hely van, kérte venné fel. Deákul szállának, Sz . . . törtetve beszállván franciául. »Dedistis nobis reginam, quae totum nostrum regnum devorat. Sed brevi se eriget vox Philosophorum et concutiet thronum.« Ezt mondá Doctor Chirurgus La Mettrie Szilágyinak a szekérben. »Alig érek Strassburgba, hát hallom, mi történik a hátam megett. ' Eddig Szilágyi nekem. Ebből könnyű a Condorcet szavát megérteni.” MTAKK, K 641. 52. v. ; Hogy mit jelent Condorcet szava, azt a „Francia revolutio Klopstock” című anekdotából tudjuk meg. Eszerint Vay Miklós „179”-ben meglátogatta Klopstockot, aki forradalmat „ügy nézte mint az emberiség triumphusát”, és „Párisba utazott ezt látni” „Ki hitte volna, mondá talán Vay, hogy ez a frivolus nemzet ily energiát mutathasson? Nekem Condorcet azt mondá, felelé Klopstock, hogy ő nem a legrégebbiek közül való azon társaságban, mely ezt készítette, és mégis 22 esztendeje, hogy benne van. Ezt én Vaytól vettem önn magától. Ezt vetem hozzá: ki hihette volna ezen elpulyult és elpuhult nemzettől. hogy közötté 22 esztendeig is titok lehessen az illy igyekezet!” MTAKK, K 641. 52.

3 MTAKK, K 641. 50. Ezzel a tanulsággal zárta le rövid visszaemlékezését arra, hogy amikor Debrecenben híre ment a jakobinus káté körözésének, sokan az ő Wieland-Diogenész fordítását küldték be a városi tanácsnak.

4 Mezei Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994.

5 *Kazinczy Ferenc levelezése*. (A továbbiakban – KFL) XX. 3.

mulálni soha nem szabad.”⁶ 1809-ben vallott így Cserey Farkasnak, aki nagyon érdeklődött a szabadkőművesség iránt, gyanúsan nagyon, aztán kiáhitotta magának a királyi kamarási kitüntetést. Nyilván a titkosrendőrség segítségével, mert később – nyilván anyagi okokból – az erdélyi tájékoztatók közé tartozott. Addig krasznai botanikus kertjét művelte, az európai fővárosok botanikus kertjeiből is szereztve be értékes növényeket.⁷ De vajon Kazinczy sejtette, hogy akinek ír, akár fel is jelentheti őt? Vagy megbízott benne? (1794-ben Kazinczy állítólag megpróbálta őt beszervezni az ún. jakobinus mozgalomba.⁸ De amikor Wesselényi Miklós nevelője, Pataky Mózes váratlanul elhalálozott, óvta az ifjú Wesselényit: „Ne engedje Isten, hogy azok, akik – nem értem miért és miképpen – magokat a te nagylelkű Anyád jussaiba s a te neveltetésedbe avatják, a Póza halála által rést kapjanak megújítani játékaikat”⁹ – akkor vajon nem gondolt-e Cserey Farkasra. Ugyanakkor sokra becsülte és világgá kürtölte, hogy Cserey Farkas birtokain csökkentette a robotot és elengedte a robothátralékokat.¹⁰ Igaz, hogy Cserey ezzel a Cziráky-féle országos úrbéri összeírást akarta segíteni, amit a nemesség zöme törvénytelennek tartott és ott játszott ki, ahol tudott.) Az aktív rejtőzködőnek sokféle eshetőséggel kell számolnia! Kant is ezt tette; még 1766-ban megvallotta Moses Mendelssohn-nak, hogy nem is lesz bátorsága bizonyos dolgokat megírni, bár olyat nem ír, amit egyáltalán nem gondol.¹¹ Amikor Szirmay Antal 1809–10-ben megírta a magyar jakobinusok – hivatalos ízléshez igazodó – történetét, és alighogy elkészült a mű és eljuttott Kazinczyhoz, akkor ő a kéziratra többek között a következő észrevételt tette: „Jaj úgy az emberiségnek, ha történetei aszerint jegyeztetnének fel, mint” ez, mert akkor a történet nem volna más, mint akart és nem akart hazugságok szövedéke. [...] De az olvasó ne várja tőlem, hogy mindent elmondjak, amit tudok. Azt fogadom, hogy hazudni nem fogok.”¹² Aki viszont túllépett a határon, az megjárta, és járhatta az országot, amíg állást

6 KFL, VI. 517.

7 Gábor Sipos: Wolfgang Cserey ca botanist și grădina sa botanică din Crasna. *Acta Musei Porolissensis*, XII. 1988. 801–806.

8 Jancsó Elemér: *Irodalomtörténet és időszerűség*. Kriterion, Bukarest, 1972. 507.

9 KFL XII. 388.

10 [Kazinczy Ferenc] G.H. I.: Újabb példája a nagylelkűségnek a köznép eránt. TGY 1819. I. 115–116.

11 Domenico Losurdo: *Autocensure et compromis dans la pensée politique de Kant*. Lille, 1993. 197.

12 *A magyar jakobinusok iratai, III.* Szerk. Benda Kálmán. A Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1952–1957. 354–355.

talált magának. Példa erre Magda Pál esete,¹³ őt Sopronban éppen Kazinczy barátja, Kis János evangélikus püspök intette meg, mert eljutott hozzá, hogy „tanítványaiba vallással és politikával összeütköző állításokat vegyítene”.¹⁴ Sopronból Karlócára ment, az ottani lícemban talált tanári állást. De amikor ki akarta adni németül is, magyarul már egyébként megjelent statisztikai kézikönyvét,¹⁵ akkor Bécsben a cenzúra felfigyelt rá. Állítólag éppen a felvilágosult Batthyány Vincének köszönhetően.¹⁶ És aztán Magdát egyszerűen eltávolították tanári állásából, mert mint a bécsi haditanács a szlavóniai főhadiparancsnokságnak írta: „az ilyen mozgalmas időkben kétszeresen veszélyes”.¹⁷ Veszélyes volt a mű felvilágosult szemlélete, a társadalmi és nemzeti emancipáció (a jobbágyfelszabadítás és az ország önállósága) iránti igénynek a kifejezésre juttatása. Pavel Šafárik őszinte együttérzéssel is jelezte Rummy Károly Györgynek, ugyancsak Kazinczy barátjának, tanártársa meghurcoltatását hozzá téve: „Az élethez mégiscsak hozzátartozik egy kis politika. Quis contra torrentem. Mentiri semper inhonestum est; sed neque veritatem omnibus in os, officii. [Ki az ár ellen. Hazudni mindig becstelen, de az igazságot sem kell mindenkinek elmondani.] Hallgatni kötelesség és erény is.”¹⁸

De mi mindent gondolt Kazinczy? A gondolatok virtuális világából mit engedett és adott át a környező világnak? De egyáltalán meddig mehetünk el, amikor a magántársasági gondolkodás és a nyilvánosság kettősségét próbáljuk rekonstruálni?

Alighanem naivság lenne valamiféle olyan kettős beszédet feltételezni, amelynek egyik vonulatát kikristályosodott gondolatok, a másikat pedig a papírra vetett szavak alkotják. Irodalomértelmezését és nyelvszemléletét is folyamatosan újra- és újrafogalmazta. Miért ne tette volna ezt politikai vonatkozásban? Kérdés, melyek világnézetének, társadalom- és nemzetszemléletének, továbbá politikai ideológiájának szilárd – filozófiai alapokon nyugvó – elemei, és melyek a helyzethez igazodó változékony mozzanatok?

13 Mészáros András: Magda Pál (1770–1841). *Fórum*, 2000/3. 81–87.

14 *Kis János superintendens emlékezései életéből*. Budapest, 1890. 422.

15 Magda Pál: *Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statistikai és geographiai leírása*. Pest, 1819.

16 MTAKK, MIL 4-16. 851. Beniczky Péter levele Rummy Károly Györgynek, Karlóca, 1822. dec. 28.

17 MOL, A 39, 1822:12853. Beniczky Péter Rummyhoz intézett levelében (Karlóca, 1822. dec. 28.) Batthyány Vincének, az ő arisztokratikus patriotizmusának tudta be „a szégyen professzor” szerencsétlenségét.

18 MTAKK, MIL 4-18. A levél kelte: Neusatz (Újvidék), 1823. jan. 8.

Az eddigi válaszok eltérőek. Váczy János, aki élete javarészét Kazinczy levelezésének, a levelek felkutatásának és kiadásának szentelte, így látta: Kazinczy „a régi magyar nemes jogait sohasem meri kockáztatni”.¹⁹ Viszont: „Egész pályáján az emberiség sugalmait követi s így a természeti, illetőleg polgári jogok megosztásában is azok szerint igazodik. Kazinczy a fogsága előtt vallott politikai elveihez voltaképp sohasem lett hűtelen. Batthyány Alajos gróffal, ki az egyenlőség elvét túlzó elfajulása miatt tagadja meg, azt igyekszik megértetni, hogy e jogelv nem a földbirtokra, csak a személyi jogokra vonatkozik, de itt aztán érvényesülnie is kell. Éppen nem lelkesedik a születési jogért, s nevetséges bolondnak tartja, ki családja régi nagyságával kérkedik, ha saját egyéni érdemei hozzá nem járulnak. De ha a kettő összhangba jut, nincs miért megtagadni a születéssel járó elsőséget. Az egyéni érdem az élet minden ágában tiszteletet parancsol, ha külső fény kíséri, még jobban kiemelkedik. De a külső fény egymagában semmi. Szereti, hogy nemesnek született, s Kazinczynak hívják, nem Szabónak vagy Kovácsnak, de ha rajta állt volna a választás, inkább lett volna Csáky vagy Teleki. Jelen sorsában merő badarság volna rendjelre vagy címre áhítoznia, de ha körülményei kedveznének, nem habozna kitüntetést keresni, mert elszomorodva látja, mily sok érdemes ember kénytelen ennek hiányában a korláton kívül maradni. Ezért serkenti Cserey Farkast, hogy szerezzen valami kitüntetést. Ezért örül, hogy id. Wesselényi főispáni helytartó. Mivel csak nemes ember boldogulhat, nem mondhat le kiváltságairól, de sőt azt hiszi, hogy akit egyéni érdemei kiemelnek a pórság köréből, mind magának, mind maradékainak tartozik a nemesi jogok megszerzésével. Innen öröme, midőn hírül veszi, hogy Kis János atyját Festetics Ignác gr. jobbágyi kötelezettségei alól felszabadítja, s Kis Jánost a király megneemesíti. Szeretné, ha nevét is megváltoztatná, hogy a tömegtől megkülönböztethető legyen. Így bírja rá Helmeczyt is, hogy eredeti nevét (Serfőző) megváltoztassa. Kazinczy a régi és új idők határmesgyéjén állva, a régi felfogás minden túlzását eldobja, de bár az újnak még csak fuvalmait érezteti, az egyéni kiválóság érvényesülésének elve az új idők szellemét alapjában már magában foglalja.”²⁰

Szauder József, az irodalomkutatás irányadó személyisége szerint „Kazinczy eljutott a nemesi nemzetfogalom ama határára, amelyen túllépnie, a polgári nemzetfogalom felé, nem lehetett ugyan – a nyelvújítás és irodalmi

19 Váczy János: *Kazinczy Ferencz és kora. I.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1915. 260.

20 MTAKK, RUI 4-296/3–4. Váczy János: *Kazinczy Ferencz és kora. II.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1915, 298.

reform polgárosító tartalma nem hathatott rá ily közvetlenséggel –, de amelynek felismerése szinte már a reformkor politikai alapgondolatai felé mutat előre.”²¹

Ezekkel az árnyalt, az emberi magatartás és gondolkodás egészének és részleteinek pontos elemzésére töre jellemezésekkel szemben áll „a feudális nacionalista” Kazinczy leegyszerűsítő konstrukciója, amely a Szekfű-epigonizmus és a vulgármarxizmus vadházasságának szüleménye.²² Kazinczyt azért minősítik „a feudális nacionalizmus” hívének, mert –állítólag – nem kérdőjelezte meg a fennálló feudális rendszert, nem akart forradalmat, nem agitált a rendszerváltozás mellett, nem üdvözölte Napóleonban a francia forradalom örökösét, nemzetfogalma csak a nemességet foglalta magában stb.²³ Ez a leegyszerűsítő szemlélet bonyolult kérdésekre utal. A továbbiakban ezeket próbáljuk elemezni.

Nem kétséges, Kazinczy tudomásul vette a magyarországi rendi valóságot. A börtönben nemcsak őt fegyelmezték meg, hanem amíg börtönben volt, Zemplén megyét is. A „jakobinusok” letartóztatása ugyanis elszabadította a denunciaciói hajlamot. Egy őrnagy és egy volt alispán-feleség tették meg a magukét, jelentették, hogy a megye hemzseg a jakobinusoktól és klubistáktól, akik a francia alkotmányt dicsőítik és örülnek a francia katonai sikereknek, minderről a főispán is tud, de neki hiába jelezték, mert ő is ezek közé tartozik.²⁴ Jó egyhónapos vizsgálat következett, kihallgatásokkal, névvel jegyzett és névtelen feljelentések gyűjtögetésével.²⁵ Mint ilyenkor lenni szokott, a főhatalomról is kínos dolgok derültek ki, pontosabban derültek volna, ha nem varrják el a szálakat. Előkerült az 1790-es követutasítás, amely éppen a volt alispán elnöklete alatt készült, és abból indult ki, hogy az uralkodó által megszegett szerződést újra kell kötni, miközben megszakadt az Ausztriai Ház trónöröklési joga. Feltárultak a nemesi bandériumok megszervezésének körülményei. A követi esküt alaposan kielemező vérszomjas

21 Szauder József: Bevezetés. In Kazinczy Ferenc: *Válogatott művei. II.* Szerk. Szauder József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960. LXXXII.

22 Miskolczy Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történešzvíta anatómiája.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2007.

23 Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. *Századok*, 1971/3. A tanulmány átdolgozott formában megjelent: uő: *Napóleon és Magyarország.* Magvető Kiadó, Budapest, 1977., illetve uő: *A magyar és európai politika történetéből.* Osiris, Budapest, 2001. 163–286.

24 *József nádor iratai. I.* Szerk. Domanovszky Sándor. Budapest, 1925. 128.

25 *József nádor iratai. I.* Id. kiad. 128–171.: a nádor felterjesztése és a vele kapcsolatos kormányzati észrevételek. A vizsgálat anyagának lelőhelye: MOL, N 22 József nádor titkos iratai 1798:73. 60–63. cs.

ügyésznek, Németh Jánosnak igaza volt, a katonailag szervezkedő megyei nemesség „a parasztfelkelés ideájával” fedezte abszolutizmus-ellenességét. De ezen a szalon azért nem volt tanácsos tovább kutakodni, mert akkor utána kellett volna nézni, hogy kik vállalták magukra és miért a parasztok felkelésre izgatását, és kiderülhetett volna, hogy a szálak éppen az Ófelsége által felállított titkos Társasághoz vezetnek. Különben is a koronázás után a múlt kínos mozzanatairól – mint a monarchista paraszt- és polgárusztítás a nemesség ellen, valamint a porosz vagy angol herceg meghívása a magyar trónra – már nem illett beszélni. Viszont úgy látszik, néhányan elég sokat beszéltek az új világról, szidták a vallásos dogmákat, éltették a lengyel szabadságharcot és vezérét, várták a franciákat, Rákóczit emlegették, jómódú nemesek és rablásra vágyó elemek kuruc őseikre hivatkoztak, kuruc világra készültek a francia alkotmányt terjesztették latinul, Mirabeau egyik könyvét németül, és akadt, aki a parasztnak a szabadságról és egyenlőségről szónokolt, „katekizálta őket”, mint egyik névtelen besúgó írta Szirmay Pálról.²⁶ Természetesen, ahogy ilyenkor lenni szokott, akadtak tanúk, akik az ellenkezőjét vallották a vádagnak. Például Kazinczy Andrást, Ferenc nagybátyját, akire már eme rokonság miatt is külön gyanakodtak, egyenlőség hirdetésével vádolták, de nemcsak ő tagadott, hanem az is, aki hallotta, hogy többször mondta: „A kondásommal nem szeretnék egyenlőségben élni.” És: „Aki Istent és királyt a mi constitúciónk szerént nem esmér, nem ember, mert az egész világon nincs boldogabb a mi regimenünknel.”²⁷

A zempléni fejlemények iskolapéldája a denunciálás hatékonyságának és hatástalanságának. A besúgás elindít hivatalos vizsgálatot, elszabadít indulatokat, de a társadalom ellenáll, és a főhatalom is végül már-már tanács-talanul osztja az igazságot, kegyes, de tovább gyanakszik, hogy a megtorlás lehetősége Damoklész kardjaként lebegjen azok feje felett, akik nem tanulnak a múltból, legalább hallgatni. A főispánt Ófelsége leváltotta, néhány vádlottat felmentett hivatalából, néhányat törölt a táblabírók sorából, volt, akit Bécsből kitiltott, másokat csak megfenyegetett, és néhány esetben a további kutatást írta elő. Csak Szirmay Pált fogták perbe, akit két évre ítélték, de Ófelsége kegyességének köszönhetően végül csak egy év börtönt kapott. 1799-re lezárult az ügy. A feljelentőt viszont a megyei nemesség kiközösítette, és ott kellemetlenkedett neki a megyei vezetés, ahol tudott.²⁸ A vizsgálati anyaggal egybevégt Kazinczy Ferenc jellemzése: „fényes nemesség” ez, s „benne találhatik sok jó fő, sok tanulást szerető ember, kivált az ifjabbak

26 MOL, N 22 62. cs. f. 1.

27 MOL, N 22 63. cs. 251. f.

28 *József nádor iratai. I.* Id. kiad. 263.

között, de egy bizonyos éretlenség tónusa, valamely gyermeki petulancia lepte el még a jobb főket is, mely annyira mégyen, hogy a legtiszteleteseb tárgyakat is tiszteletlenséggel, gyakorta pajkos csintalansággal tárgyalják,” a megyegyűlésekben „vad elnyújtozással ülnek [...], s minden ábrázaton az unalom van festve”.²⁹ És ez tíz év alatt sem változott, amikor Kazinczy 1804 novemberében újra körülnézett a megyegyűlésen. Ugyanakkor volt remény a változásra, mert az új alispán, Lónyay Gábor figyelmeztette az önfeledt fecsegőket, felszólította a tisztviselőket a rendszeres részvételre, és „harmadik érdeme [...] az, hogy szívére vette az adófizető nép terhét, mely alig bírta a magisztrátus által megemésztett, elprédált tűzifa költségeit, s oly bölcs rendelkezéseket szabott, hogy ezután e részben panasza nem lehet”.³⁰

Jellemző, hogy Kazinczy mennyire számon tartotta a paraszti sors javítását célzó nemesi kezdeményezéseket. Jól emlékezett, hogy az 1792-es diétán indítványozták: „a nemességnek legalább az útpépítés terhét magára kellene vállalnia,” 1808 szeptemberében „véletlenül” a diétán ott ült Máriássy István követ mellett, amikor azt az indítványt tette, hogy „végre ideje lenne a parasztnak a kilencedet és a tizedet egészen elengedni”. És arról is tudott, hogy 1807-ben Ragályi István „felvetette a kérdést: „meddig fogja még a tulajdonosok rendje tulajdonát azoknak a vérével védeni, akiknek nincs semmi tulajdonuk?”³¹ Fontos kérdések ezek, mert a diétai irományok között nem maradt nyomuk.³² Tudomásul kellett venni, hogy a diétán egyelőre társadalmi reformra nincs lehetőség. És azt is, hogy a polgári – mai kifejezéssel – civil társadalom elsősorban a nemesekre korlátozódik. Amikor Kazinczy meg tudta, hogy Festetics Ignácnak sikerül Kis János számára nemességet szerezni, úgy örült, „mintha magamat tenne nemessé,” mert fűzte hozzá keserűen: „Kisnek gyönyörű reményű fia van, s M. Országon a nem-nemes annyi, mint a nem polgár.”³³

A társadalmi állapotok rosszallása és fájjalása a következő kérdéshez kapcsolódik: Milyen volt Kazinczy nemzetszemlélete?

Nemzet és népek, nép és nemzetek

Nevezhető-e rendinek Kazinczy társadalomszemlélete? A kérdés azért nagyobb horderejű, mert Kazinczy, amikor nézeteit formába öntötte, egy-

29 KFL III. 235.

30 KFL III. 236.

31 KFL XXII. 243.

32 Ezért nem említi Poór János: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Universitas Kiadó, Budapest, 2003.

33 KFL VIII. 560.

ben mások nézeteit is igyekezett alakítani, miközben alkalmazkodott is mások nézeteihez. Nézetei tehát mások nézeteit is tükrözik, a formálódó nemzeti közvéleményt fejezik ki. Legjobb példa erre a tübingai pályamű. A pályázat kérdése az volt, hogy alkalmas-e a magyar nyelv az ország hivatalos nyelvvé tételére. A pályázatot Cotta könyvkereskedése írta ki, de a bécsi titkosrendőrség sugallta, és finanszírozta, pontosabban a császár, ő maga nevezte ki a bírálókat is, köztük az egykori szabadkőműves Teleki Sámuel, az erdélyi kancellárt, akiben csalódtak az udvari hatóságok, és a tudós Kopitart. Kazinczy régi pártfogója, Prónay László csanádi főispánnak az ösztönzésére fogott tollat, aki az 1790-es években a diétán a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tételéért küzdött. Magyarországon feltehetően sejtették, hogy mi áll a pályázat mögött a háttérben. Kazinczynak úgy kellett fogalmazni, hogy ne tegyenek még hozzá az eddigi 2387 naphoz, ugyanakkor az uralkodót (és a közvéleményt) is meggyőzzék a hivatalos magyar nyelv alkalmasságáról.³⁴ Kazinczy pályaműve a magyar nyelvi törekvések – óvatos – szintézise. Óvatos, mert néhány évvel korábban éppen Prónay intette óvatosságra, figyelmeztetve, hogy bár „a forró és buzogó hazafiúságot [...] mindnyájan érezzük, de nem tanácsos dobra verni. A m. nyelv illő kelésének [pártolásának és terjesztésének] lappangva kell menni és nem zörögve, mert különben a titkos akadályokból erőhatalom gát tétetik eleibe.”³⁵

Amikor Kazinczy pályaművét kézbe vesszük, figyeljünk arra, hogy milyen szövegösszefüggésekben használja a nemzet, nép fogalmát. A nemzetek – írja Kazinczy – : a magyar (ungarische), a szláv (horvát, illír [=szerb], hallgatólagosan a szlovák is), a román (walachische), a német. „A magyarok népe, amely a 9. században Baskíriából vonult ide, itt nagy nemzetet alapított. Az itt talált leigázott nép a szlávok és a románok,” a németek bevándorlók. „A magyarok magyarok (die Ungarn der ungarischen Zunge)” alkotják a „legnépesebb kasztot”.³⁶ (Kis Jánoshoz írt összefoglalójában kaszt helyett osztályról írt.³⁷) A *Hazai tudósítások* 5 millióra teszi a magyarok számát a mintegy 8 milliós össznépességből.³⁸ „Ha ez a szám eltúlzott

34 Négyesy László: *Kazinczy pályája*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1931, 102.

35 KFL III. 395.

36 *Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről*. Szerk. Heinrich Gusztáv. Budapest, 1916. 67.

37 KFL VI. 43.

38 Rát Mátyás a 7 milliós össznépességből 3,5–4 millióra becsülte a magyarok létszámát. Kókay György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 68–69.

– ismerteti Kazinczy a fenti számhoz fűzött értékelést–, akkor is biztos, hogy a magyarok népe az első, a legkiválóbb, az uralkodó népe Magyarországon.” Ezzel a szemlélettel szemben Kazinczy véleménye:

„Nem! Itt senki sem az első, a legkiválóbb, az uralkodó. A nép egy és ugyanaz, amikor alkotó tagjai eredet és nyelv szerint egymástól különböznek. Mindenki, aki az országban él, hazafi [írja a német szövegben magyarul Kazinczy, zárójelben pedig németül is megadta, hogy mit jelent a hazafi: Sohn des Vaterlandes] vagy idegen, e kettőn kívül nincs harmadik. Mindazok, akik itt születtek vagy többéves itt tartózkodással, birtokkal vagy hivatali szolgálattal a nemzet tagjaivá lettek, hazafiak, magyarok. E két megnevezés szinonima.

Minden hazafi a közjólétnek részese: ezért köteles az egésznek áldozattal szolgálni, amelyet a közjó megszerzése vagy fenntartása megkövetel. A különbözőség jogára hivatkozni, amikor az egész javáról van szó, csalárdság és bűn.”³⁹

Érdemes összevetni Kazinczynak ezt a megnyilatkozását a *Hazai tudósítások* „Kik a magyarok?” című cikkével, melyből a számszerű adatot merítette. Ez a cikk, feltehetően a szerkesztő, Kulcsár István műve, egyébként válasz arra a latin brosúrára, amely tagadta azt, hogy a magyar nyelv alkalmas lenne a hivatalos latin nyelv helyét elfoglalni. Kulcsár a korban használatos nemzetfogalmakat alkalmazta. Így „törvény szerént” elmondható, hogy

- „1. Magyar minden Mágnás, minden nemes
2. Magyar minden indigena
3. Magyar minden városi polgár.”

Számszerűsítve 95 gróf, 82 báró, 80 000 nemes és 300 indigena família összesen: 80 487 nemzetség, emellett a városi polgárcsaládok száma: 88 422. Összesen: 168 909. „Elágazásaikat, magzataikat számba véve,” tisztelettel szorozta Kulcsár, hogy a lélekszámot megkapja, és ez: 1 689 000. Emellett a papok száma 15 000-nél több, „a tisztviselők”-é pedig 12 066. Kulcsár azt is jelezte, hogy ezek nem mind érzik magukat magyaroknak. Ezért a nyelvi nemzet fogalmával is élt. A magyarok számát a felekezeti létszámok alapján becsülte. Úgy vélte, minden református magyar, ez tehát 1,8 m; a 4,5 millió katolikusnak a fele magyar, az evangélikus magyarok számát pedig 200 000-re becsülte. „Így négy milliónál többre mégyn a csupa magyar. Vessük hozzá azokat az érdekes görögöket és rácokat, kik szívesen magyarul beszélnek, vessük hozzá azon tótokat, kik a kereskedelem miatt a

39 Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve. Id. kiad. 68.

nyelvet megtanulták, vessük végre ezen számhoz azon városi polgárokat, kik ámbár németeknek tartatnak, de magyarul beszéllenek, bizonyára nem tarthatni nagyra vitt számnak, ha azt mondjuk, hogy a m. nyelv 5 milliom ember nyelve Magyarorszáiban. Pedig mindenestül nincsen 8 milliom lakosa.” Nyelv szerint a magyarnak 3668 helysége van. Debrecen 1802-ben több hadi segedelmet adott mint egész Horvátország. Ezért „a magyar nemzet valamint jussaira nézve első és uralkodó nemzet, úgy sokaságára nézve sem enged egyiknek is”.⁴⁰

Kazinczy ebből a cikkből merített és vele is vitatkozott. Elméletileg kiérleltebb. Nála a nemzet fogalma Rousseau, Kant és Herder ihletésére is körvonalazódott: sok nemzet egy nép, vagy sok nép egy nemzet. Rousseau ugyanis egy országon belül csak egyetlen politikai entitást ismert; nép és nemzet nála azonos. Kant is csak egyetlen politikai entitást ismert el, de antropológiai előadásaiból az is kiolvasható, különböző nyelvi-etnikai közösségek alkotják az egységes politikai kollektív személyiséget, a nemzetek a népet. Az állampolgárok mindkét gondolkodónál egyenlők. Kazinczy a hazafi kifejezést használta, ez megfelelt a patriótának, de mégsem az. Patrióta alatt a hivatalos birodalmi világban a hű alattvalót értették. Kazinczy hazafija ennél több: citoyen. De ezt nem lehetett használni. Révai Miklós 1805-ben is amellett állt ki, a patrióta magyarított formája, a „honnyi” ellen: „A *hazafi* szó már szokásban vagy on régóta; okos választással vétetett fel, a *civis* nevet hathatósan kiejti: a nagy országló közönségnek, a hazának, hívséggel, szeretettel leköteleztetett tagját, egy édes anyának kedves fiát.” Ezzel szemben a honnyi cselédet jelent vagy földit.⁴¹

Nagy tehertétel volt az, ahogy Magyarországon a különböző nyelvi-etnikai közösségek egymás rovására valamiféle hierarchiát akartak kialakítani, és mindegyik a maga elsőbbségét a feudális hódításelmélettel (magyarok, románok) vagy az őshonosság fikciójával (szlávok) próbálta igazolni. A hódításelmélet feudális jogelméleti konstrukció. Kazinczy gondosan át is siklott a kényes téma fölött, és csak óvatosan jelezte a magyar verziót. A nemzeti eredet kérdése egyébként nem izgatta. Később, 1825-ben is úgy vélte, hogy nem lehet meghatározni az ázsiai őshaza helyét. A finn rokonság szerint „káprázolat”. Nem érv, hogy a finn és a lapp nyelvvel sok szavunk közös. Szerinte Beregszászi Nagy Pál „nem egyes szók, hanem az egész magyar nyelv alkotmányának összehasonlítása által mutatá meg, hogy a magyar nyelv a szemitai nyelvek számába tartozik”. Beregszászi egyébként

40 [Kultsár István:] Kik a magyarok? *Hazai tudósítások*, 1807. március. 23. sz. 186–188.

41 KFL III. 383.

nagy ellenfele volt Kazinczynak, az írói szabadságra vonatkozó elképzeléseit élesen támadta.⁴² Kazinczy viszont az elvet előbbre tartotta: „A ködös kérdésnek filológiánkra nézve kevés haszna, hisztóriánkra éppen semmi nincs.” A magyar honfoglalást tényként kezelte: „A meghódolt földön szlávokat találánk, kiknek keresztyén papjaik ismerék az írás mesterségét. De a mi dolgunk fegyverforgatás volt, a béke munkáit s a föld művelését azokra hagyánk. Nem ezek vevének fel szókat a mi nyelvünkől, hanem mi az ezekéből, mely mindég megtörténik, midőn az, aki jó, nem látott dolgokra talál az új honban, és amidőn a nemesb természet akad össze kevésbé nemessel. Nehezebben tanulni nem nagy oka a dicsekedhetésnek, bár nem mindég tanácsos, s amit mi tevének itt, midőn felejtünk eredeti szavainkat, s szláv és német s francia és olasz szókat szedénk fel, azt tevék a németek is, midőn a fejet, szemet, fület, orrat a Róma harcolóitól vették által, s többé az ezeket jegyző német szókat nem ismerik.” A németek a görög nép egyik ágának nevezik magukat, „de a német nép nem görög nép.”⁴³

A magyar honfoglalók hőstettei mégsem hozták lázba Kazinczyt. Ízlése vezette nemzetszemléletében is. Amikor 1788-ban kezébe került Dugonics *Etelkája*, megörült, „hazafiúi elragadtatást s csak őseink előtt esmeretes fel-séges együgyűséget s magyar tüzet reménylven,” de csak „legizetlenebb galantériát, a legalacsonyabb popularitást s gyermek affektációt, *hogy magyar vagyok* találtam benne”. Márpedig: „Én is csaknem a szenyvedhetetlenségig, csaknem a más nemzetek megbántásaig kevélykedem abban, hogy magyar vagyok, de még is Etelkát olvasván, sok helyeken mintegy elszégyenlettem magamat, látván azt, hogy pajtás uram magát miként teszi nevetségessé a magyar névnek illetlen s ok nélkül való emlegetéseivel.”⁴⁴ Viszont az 1790-es esztendő nagy nemzeti fellángolásakor már örömmel észlelte, hogy „férfjfiaink s asszonyaink” immár a német helyett „gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, amelyen Etele és Etelka beszélt”.⁴⁵

Később „párducos Árpád” megéneklését kifogásolta. Leveleiben tagadta, hogy Vörösmarty *Zalán futására* gondol. Nem nevezte meg Virág Benedeket sem, aki éppen akkor verselt „párducos Árpád”-ról, és arról, hogy milyen nagyszerű „halni királyotokért”,⁴⁶ amikor ő a börtön ablakából láthatta, hogy mi történik a kinti világban. De nem lennének igazságosak, ha

42 Beregszászi Nagy Pál: *Penna-háború, nemzeti nyelvünk dolgában*. [Sárospatak,] 1820.

43 Kazinczy Ferenc: A nyelv, az írás feltalálása; magyar nyelv bölcsője, s legrégebbi maradványaink. *Felső Magyar Országi Minerva*, 1825. jan. 5–8.

44 KFL I. 191.

45 KFL II. 83. Hasonlóképpen vall Kazinczy Ferencz' *külföldi játészó-színje*. I. Kassa, 1790. 5.

46 Virág Benedek: *Poétai munkái*. Pest, 1799. 125.

nem jelezni, hogy költőnk néhány év múlva már a béke áldását kívánta,⁴⁷ de a párducos vezérek emlékét is tovább ápolta.⁴⁸ Ugyanakkor, ő, a jobbágyszármazású katolikus pap „emberi magatartásában elhatárolta magát a nemességtől, szegénysorban elért függetlensége révén derűsen tudta hirdetni a nemességnek a polgári életvitelt, az újabb, modernebb, urbánusabb életérzést”.⁴⁹ Kazinczy viszont tovább viszolygott „párducos Árpád”-tól, és a végén csak kiderült, hogy kritikai indulatainak elsősorban Pázmándi Horvát Endre a célpontja. Néhány útbeszámoló levelét ugyanis könyvként kiadta, és a fedőlap belsején magának megjegyezte: „Lap 45. kaján célzást talál a némely olvasó, s talán kajánságból. Az író dévaj haragra gyullasztja a hívatlanok esztelensége, kik nagy tüzzel hozzá fognak a nemzet nagy alkotójának magasztalásához, s későn látják, hogy az nem oly könnyű, mint képzelték. Így gyullad fel az eszes ember a religió ellen, mikor látja, hogy a fanatikusknál mi a religió; s Klopstock csendesen hallá, s nem volt általa megbánva, hogy a Herrmann nyavalyás magasztalóit megvagdalták.”⁵⁰ Ezen az oldalon esztergomi barátaival való találkozásáról számolt be, amelyen „nem pirulok megvallani, hogy a párducos Árpád tömjénezőitől végre borzadok, s szégyellek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az Istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen fekvethvén sírjában, most onnan minden által félrángattatik, aki elhitette magával, hogy hexametert pörölyözni, s valami olyanformát mint az éposz, összefirkálni ő is tud.” Horvát ezt azon nyomban meg is torolta a *Sas* című lapban, hangoztatva, hogy Kazinczy az ő *Árpádját* nem is olvasta.⁵¹ És válaszként rögtön megpróbálta kifigurázni Kazinczy 1823-ban megjelent – *A fegyvernők* című – versét. Horvát mérgében persze nem vette észre annak politikai üzenetét, azt, ahogy Kazinczy-vers a népszuverenitást a patriarkálisnak tetsző királykultusszal ötvözte az alkotmányos királyság jegyében:

Árpád, a pálca tiéd, tied a kard és az érc paizs;
Szabad nép adta, s önkényt, azt kezdedbe,

47 [Virág Benedek:] *Békesség óhajítás*. [h.n.] 1801.

48 Virág Benedek: *Költemények Phaedrusként*. Buda, 1819. 65.

49 Szauder József: *Az este és Az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 273.

50 *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra*. Pest, 1831. OSZKK, Oct. Hung. 725.

51 Dajkó Pál: „midőn majd esztendő múlva a betűk hasításaiba macska méz fakad”. *Klasszikus magyar irodalom történet*. Szerk. Dajkó Pál, Labádi Gergely. Tiszatáj Könyvkiadó, Szeged, 2003. 102–103.

Magáért, s nem magadért.
 Viseld, fia és atyja néki, és a szép örökbe
 Etelyénk hagyá azt reánk – te légy vezérünk.

1823-ban ennek egyértelmű politikai üzenete is volt: ellenállásra buzdított, miközben a megyék ellenálltak az adóemelésnek és az újoncozásnak. Ha viszont netán Kazinczyt felelősségre vonták volna, okkal hivatkozhatott volna az ízlésre, az esztétikumra. De látható, nem a politika átesztétizálásáról van szó, hanem az esztétikai formák mögé rejtett politizálásról. Kazinczyt alapvetően az ízlése vezette; akkor is, amikor még 1791-ben hiányolta a „józan okosságot és logikát” Decsy Sámuel könyvéből,⁵² amelyet a modern magyar nacionalizmus egyik alapművének lehet tekinteni.⁵³ Ugyanakkor 1790-ben a nyilvánosság előtt szokatlanul türelmetlen módon sürgette a magyar hivatalos nyelvet, hogy az legyen a „kenyérnyelv”, mert így csak az érvényesülhet, aki tud magyarul, „az idegen vagy magyarrá lesz közünk vagy éhel hal”, míg a latinnal „örökösen bezárjuk a tudományok elterjedése előtt az utat,” sőt „elől az idegenek özöne s nemzetünk korcs-zűrzavar lesz”.⁵⁴ Láttuk, némileg hasonlóképpen érvelt Hajnóczy is, amikor a latin nyelv uralmában látta a fejlődés gátját, és azt hangoztatta, hogy a magyar hivatalos nyelv mindenki érdekét szolgálja, és korlátozza „a külföldiek” befolyását.⁵⁵ Hajnóczy megnyilatkozásának erősebb a társadalmi töltete, míg Kazinczy kemény kijelentései erősen önigazoló jellegűek. Így akarta feledtetni, hogy hivatalnokként József császár politikájához igazodott, és ezért a nemesi ellenállás hevületére jakobinisztikus nyilatkozattal licitált rá. Magánleveleiben nem találunk ilyen éles kirohanásokat. Az ízlés és a politikai belátás is aztán szerepet játszott abban, hogy Kazinczy a fentebb idézethez hasonló kategorikusan magyarosító kijelentést ne tegyen, és kerülje a nyelv és nemzet radikális azonosítását.⁵⁶

Kazinczy a tübingai pályaműben nem említette a nemességet. A *Társadalmi szerződés* egykori fordítója gondosan kerülte a *citoyen* lehetséges magyar megfelelőit, viszont mégis olyannal élt: hazafi, és ennek szinonimájával: magyar. (Egyébként ő, aki a hazafit az állampolgár szinonimájaként

52 KFL II. 186.

53 Decsy Sámuel: *Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv*. Béts, 1790.

54 KFL II. 45–47.

55 *A magyar jakobinusok iratai*, I. Szerk. Benda Kálmán. A Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1952–1957, 86.

56 Bíró Ferenc: Nyelv, „tudományok”, nemzet. *Holmi*, 2005/5. 580–594.

használta, a túlzó nacionalizmus számára új szót alkotott: hazafizmus.⁵⁷⁾ A tübingai pályaműben talán azért is nacionalizálta az állampolgárt, mert még ebből lehetett a legkisebb baj. A hazafi a polgári nemzet aktív polgárának felel meg: vagyona vagy egyéb érdemei a többi lakos fölé emelik, választójoggal rendelkezik, tehát a politikai közéletben való részvétel lehetőségével. Teljes egyenlőségről Rousseau ugyan álmodhatott, de alkotmányterveiben, mint a lengyelországi alkotmánytervében nem javasolta tényleges kivitelezését, csak előkészítését. Mozgósítani persze lehetett az ember nembeli és törvényelőtti egyenlőségével. 1794 májusában a *Marseillaise*-ről meg is jegyezte Kazinczy: „Ha álom is, szép álom.”⁵⁸ Az álmok kora azonban lejárt. Rousseau – a jakobinus alkotmány kivételével – egyetlen francia alkotmány szerint sem kapott volna választójogot, mivel nem volt vagyona és diplomája sem.

Kazinczy nemzetszemlélete nem feudális, nem rendi szemlélet, hanem kriptopolgári szemlélet. A francia modell finomított formájához és Herder népszemléletéhez igazodik az ő nemzetfogalma. Amint ez utóbbi Nagy Károlynak vetette szemére, hogy kiirtotta a bárdok költészetét, Kazinczy Mátyás királynak rója fel, hogy elhanyagolta a magyar nyelvet, nem jegyeztette fel a nép énekeit, hanem idegen könyveket vásárolt.⁵⁹ A magyar állam-nemzet eszméje és eszménye a francia testvére. Tudjuk, a francia forradalom kemény hadjáratot folytatott a nyelvjárásoknak nevezett nyelvek ellen, amelyeket ellenforradalmiaknak tartott. Kazinczy a tübingai pályaműben azt hangsúlyozta, hogy a „szláv, román és német magyarok” magánügyeikben élhetnek a nyelvükkel. „Az elzászi Strassburgban családi körében németül beszél és a francia emigráns Berlinben németül, de az előbbi francia, az utóbbi német, amikor a nép tagjaként jelenik meg,” mert „egy népnek csak egyetlen civilnyelve lehet”, mármint államnyelve.⁶⁰

Ekkortájt jegyezhetette le magának: „Magyar népnek deák törvény olyan, mint a Caligula magas oszlopokra szegzett törvénytábláji, hogy senki ne olvashassa. Flagitante populo Romano proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, ut ne cui describere liceret.

57 Farkas Gyula: *A magyar romantika*. 1930, 158.

58 KFL II. 359.

59 Fried István: Herder történetfilozófiai nézeteinek nyomában. *Ethnographia*, 1985. 552.

60 Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve, 68–69. A pályamű egy másik változatába „civilnyelv” helyett „polgárnyelv” áll. MTAKK, Vegyes 2–32. 53.

Sveton. Calig. XLI. (Magam gondolatja és nem mástól vett.)”⁶¹ A tübingai pályaműben pedig annak hangsúlyozásával fejtette ki a magyar nyelv hasznosságát, hogy a magyar nyelvű törvények az országot „alkotó testületek legszámosb tömege előtt közvetlenül érthetők volnának, míg jelenleg hét millió közül bizonyosan öttel csak az ösztön egy sötét neme, leginkább pusztá sejtetem, mi szabad és mi parancsoltatik”.⁶² A gondolat összecseng azzal, hogy Rousseau az állampolgárok számára érthetetlen államnyelvet szolganyelvnek nevezte. Kazinczy okfejtése pedig jelzi, hogy a magyar diéták magyar hivatalos nyelvet célzó törekvései nem feudális presztízs szempontok érvényesítését jelentették. A későbbi liberális nacionalizmusnak is ez az alapállása, a kérdés csak az lett, hogy mégis a nem magyar nyelvek használata a közéletben mennyire érvényesülhet. Minden ún. soknemzetiségű államnak alapkérdése ez. Nyilvános diszkusszió tárgya lehetett volna. De még Kopitar javaslatát sem fogadták meg, hogy a tübingai pályázatokból – a 21 pályaműből – való válogatást adjanak ki. A Birodalom vezetői nem akarták a nemzeti érzékenységeket a kelleténél jobban izgatni, és nyilván azt is felismerték, hogy a nacionalizmusban ott munkál a társadalmi reformvágy is. A francia példára való hivatkozás is Kazinczy pályaművében erre utalt. Csakhogy a Habsburg Birodalom főellensége ekkor éppen Franciaország volt.

61 MTAKK, K 633/I. Kazinczy Ferenc: Az én Pandectám. 176.

Suetonius: *Caesarok élete* Caligula életrajzában (40–41.) a következő olvasható: „Az új, azelőtt ismeretlen adókat előbb adóbérlők útján, de minthogy ezek túlzott hasznot húztak, később testőrsége tisztjei és tribunusai útján hajtotta be; minden holt tárgyat, minden eleven embert megadóztatott. A Rómában eladott összes élelmiszerek árából bizonyos részesedést szabtak meg a kincstárnak; országszerte minden bírósági ügy és pereskedés céljára pedig a perelt összeg két és fél százalékát; de ennél magasabb összeget róttak ki büntetésül, ha valakiről kiderült, hogy adósával kiegyezett, vagy elengedte követelését; adóra a teherhordó munkások napszámának egynolcadát vonták le, az utcalányok keresetéből pedig naponta egy szeretkezés árát. A törvényt még ki is egészítették: eszerint meg kell adóztatni a hajdan volt kéjnöket és kerítőket is; még a házasságokra is adót vetettek ki. / 41. Ezeket az adórendeleteket Caius kihirdetés útján ismertette, de írásba nem foglalta; így az emberek, minthogy az írott szöveget nem ismerték, sok vétséget követtek el; ezért végül is kifüggesztették a törvény szövegét, de egészen kis betűs írással és olyan gyér forgalmú helyen, hogy jóformán senki el nem olvashatta.” (<http://mek.oszk.hu/03200/03264>, Ford. Kis Ferencné.)

A 41. fejezet idézett része az eredetiben: Eius modi uectigalibus indictis neque propositis, cum per ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret.

62 MTAKK, Vegyes 2–32. 54.

Napóleon vonzása, taszítása és Rousseau intése

Költői kérdés az, hogy Napóleon Franciaországa képes volt-e Magyarországon olyan reményeket támasztani, mint az 1790-es évek Franciaországa? Kétségtelen, hogy egyesekben igen, és az is, hogy sokan csak óvatosan figyeltek, és vártak, mert már annyi reményre rácafoltt a valóság, amely azért mindig szolgált valami meglepetéssel. Maga Napóleon is az volt. A továbbiakban Kazinczy és néhány hozzá hasonló elkötelezettségű literátor magatartását vizsgáljuk.

Kazinczy is csodálta Napóleont, de egyébként az óvatos megfigyelők közé tartozott, akik politikáját elmarasztalták. Vonzotta Napóleon azért is, mert „meleg kőműves volt, s a cherbourgi páholynak a maga nevét engedte.”⁶³ Olykor mintha érezhetett is még valami kísértést a bonapartizmusra. Ugyanakkor nem tagadta, hogy nem látja át a fejleményeket. 1806-ban ilyen példázattal élt: „Szokrátesznek egy igen homályos értelmű könyvet vittek barátai, s kérték, hogy mondaná meg nekik, mit tart felőle? s a bölcs ezzel a felelettel adta vissza a könyvet: »Amit értettem benne, mind jó és igen szép: s innen azt húzom ki, hogy mind jó és igen szép az is, amit nem értettem.« Imhol az én hiszemem és vallomom Napóleon és Kant eránt, kiknek sem egyikét, sem másikat ismernem nem engedtetett. Napóleon nagy eszköz az isteni kézben, azaz, azt mutatják tettei, hogy az isten ő vele nagy változások elkövetésére él. Akár jó ember ő, akár Flagellum Dei – a jelen való kérdésre mindegy! – elég, hogy oly nagy ember, akinél nagyobbat én a históriákban nem ismerek.”⁶⁴ Ezek után nem csoda, hogy felébredtek jozefinista nosztalgiái, amelyeket a római múlt ismerete mérsékelte: „Brutus ugyan azt mondja Plutarchnál, hogy a római még jó fejedelemnek sem engedelmeskedik, s meg kell vallani, hogy szabad kéjtől [mármint önkénnytől] függeni irtóztató dolog: de más részről igaz, hogy a legjobb neme a közigazgatásnak az, midőn egynek kezében van az uralkodó pálca, csak hogy az az egy igazán jó és nagy légyen, igazán a nép javát keresse.”⁶⁵

Kétely jellemzi tehát Kazinczy Napóleon-képét és a napóleoni helyzet értékelését. Mintha vigasztalni próbálta volna magát, úgy hangsúlyozta, hogy a sztoikus szerint „a nagy és eszes ember jó ember is egyszersmind”.⁶⁶ Kétely és a lehetőségek mérlegelése vezethette akkor is, amikor – feltehető-

63 MTAKK, K 605. 55.

64 KFL IV. 434.

65 KFL IV. 435.

66 KFL IV. 440.

en az 1800-as évek derekán vagy vége felé – lemásolta „Rousseaunak egy szavá”-t franciául, amelynek szerzője büszkén vallotta: „nevetem azokat a hitvány népeket, amelyek hagyják magukat lázítani a ligapártiak által, a szabadságról mernek beszélni, anélkül hogy fogalmuk volna róla, és szívük tele van a rabszolgák bűneivel, azt hiszik, ahhoz hogy szabadok legyenek, elég hallgatni. Büszke és szent szabadság! ha ezek a szegény emberek megismerhetnének téged, ha tudnák, hogy milyen áron lehet téged megszerezni és megőrizni, ha éreznék, hogy törvényeid szigorúbbak annál, mint amilyen kemény a zsarnokok igája, gyenge lelkük, mely rabszolgája azon szenvedélyeknek, melyeket el kellene fojtani, százszor inkább jobban félnének téged, mint a szolgaságot. Úgy menekülnének tőled, mint olyan tehertől, amely eltiporhatja őket.”⁶⁷

Kazinczy nem tüntette fel az idézet forrását.⁶⁸ Márpedig ez a Lengyelországnak javasolt reformterv, amelyet hajdan lefordított, és 1790-ben egy részt közzé is tett belőle. Most, Magyarországon is aktuális mementó lett volna. Meg kellett fontolni, érdemes-e és lehet-e áldozatot vállalni? És mi lehet az ára?

Csevegtek is róla a főúri salonokban. Egy poroszországi osztrák katonatiszt 1809. szeptemberében Pozsonyban, Szapáry Vincze körében „csodálkozva” észlelte, hogy „ezek között az előkelő magyarok között a francia szabadságnak barátai is voltak, akik éppen ezért gyűlölték a leghevesebben a császárt, míg mások éppen ezen szabadság iránti gyűlöletükben, kevésbé haragudtak az emberre, aki a francia népet újra egy korona alá hajlította meg”. Egy valaki viszont dicsérte Napóleont, mert úgy vélte, öröm ilyen vezér alatt hadakozni. „Elég annyi, hogy a legnagyobb véleményszabadság uralkodott, és senkire sem haragudtak nézetei miatt.” (Hazafelé menet tudta meg, hogy Napóleon komolyan gondolt Magyarország leválasztására Ausztriáról, és a királyi koronát Festetics grófnak ajánlotta fel, aki büszkén elutasította. Ezt örömmel nyugtázta az osztrák tiszt, viszont annál inkább lehangolta az, amit Ferenc császár jelleméről, az udvari pártok szálnalmas marakodásairól tudott meg, és arról, hogy mind-

67 MTAKK, K 633/I. Kazinczy Ferenc: *Az én Pandektám*. 179.: Je ris de ces peuples avilis qui se laissant ameuter par des ligueurs, osent parler de la liberté, sans même en avoir l'idée et le coeur plein de tous les services [recte: vices] des esclaves, s'imaginent que pour être libres, il suffit d'être mutins. Fièr et sainte liberté! si ces pauvres gens pouvoient te connaître, s'ils savoient à quel prix on t'acquiert et te conserve, s'ils sentoient combien tes lois sont plus austères que n'est dur le joug des tyrans, leur faibles âmes, esclaves de passions, qu'il faudroit étouffer, te craindroient plus cent fois que la servitude. Ils te fuioient avec effroi comme un fardeau prêt à les écraser.

68 Rousseau: *Contrat*, 358–359.

ez a hadvezetést miként bénította.)⁶⁹ Mindez némileg egybehangzik azzal, amire Pulszky Ferenc emlékezett. Ez a sziporkázó szellem emlékirataiban úgy látta, hogy a kivégzések és bebörtönzések nyomán „a politikai diszkusszió még magánkörökben is elnémult”,⁷⁰ viszont ugyancsak emlékirataiban ő maga számolt be arról, hogy a pesti arisztokraták közül sokan „valódi frondeurök”, akik „szívökben mind napoleonisták, mindig jósolgatták az osztrák monarchia bukását”, a kormány pedig azért nem lépett fel ellenük, mert „kozmpopolita nézeteiknél fogva alig tartotta [őket] veszedelmeseknek”.⁷¹ Egyébként az uralkodót és környezetét is aggodalommal töltötte el a Birodalom sorsa, tartottak attól, hogy Napóleon után végzetes lépésre szánja el magát. Esterházy Miklós herceget sem vonták felelősségre, holott a franciák eljátszottak azzal a gondolattal, hogy királlyá teszik meg. Stendhal is talán ezen ügyben járt Magyarországon.⁷²

Napóleon Magyarországnak elvben modernizációt kínált, mintaállamot. De ennek ára volt, és nem volt legitimációs bázisa. Ezért némileg historiográfiai és ideológiai prókátorkodás azzal a gondolattal játszani, hogy Magyarországnak akkor lehetősége nyílt volna a Habsburg Birodalomból való kiválásra, mert az országban állomásozó osztrák haderők olyan csekélyek voltak.⁷³ A Habsburgellenes magyar felkeléseknek volt hagyománya, de ilyen felkelésre csak akkor került sor, amikor az abszolutizmus alkotmányellenessége meghaladta a mértéket, és ezzel ő kezdeményezett, szétverte saját uralmának legitimációját, és legitimálja az ellene irányuló szabadságharcot. Később, az 1820-as évekből visszatekintve, már okkal lehetett írni:

Páris ígért szabadságot,
Ti nem fogadtátok...⁷⁴

69 K. A. Varnhagen von Ense: *Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften*, VIII. Leipzig, 1859. 5. Tendenciózusan rossz fordítását lásd Kosáry: *A magyar és európai politika történetéből*. Id. kiad. 282.

70 Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest, 1958. 40.

71 Pulszky: i. m. I. 60

72 Réz Pál: *Kulcsok és kérdőjelek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 255–264.

73 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I–V. Második, bővített, teljes kiadás. [Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935–36.] V. kötet, 88.: „Ebben a helyzetben erős nemzeti akarattól vezetett fölkelés talán jobban végződött volna, mint száz évvel előbb, annál inkább, ha a rendi alkotmánynak egyidejű, nemzeti szellemű átalakulásával sikerül a jobbágyság százezreinek is fegyvert adni kezébe.” Amikor aztán 1849-ben meglett az akarát és a sereg, akkor a nagy historikus a liberalizmust és Kossuthot kárhoztatja.

74 A verset egyelőre a kétes hitelű Kölcsey-versek közé sorolják. Kölcsey Ferenc: *Versek és versfordítások*. Szerk. Szabó G. Zoltán. Universitas kiadó, Budapest, 2001. 1028–

Akkor, 1809-ben Magyarország számára jobb volt a megszokott rossz, mint az ismeretlen új, ami semmi jóval nem kecsegtetett. Napóleon is tisztában lehetett ezzel, mert ügynökei viszonylag pontos jellemzést adtak a kor Magyarországról, ahol pontosan tudták, hogy Ausztria közel van, Franciaország pedig messze. „Nincsenek többé Rákócziak és Thökölyek” – írta az alaposan tájékozott Lezay 1802-ben, és tárgyyszerűen jelezte: „Napjaink magyarjai megtanulták, hogy inkább számításokkal, mintsem szenvedélyeikkel vezettessék magukat, és azok, akik nevük vagy gazdagságuk révén egy [felkelő] párt élére állhatnának, eladták magukat a koronának.”⁷⁵ Hallottam, hogy morognak, de ez nem fontos. Néhány hőzöngő és a fegyverfogás messze vannak egymástól.”⁷⁶ Valóban, az egykori felvilágosult reformerek megtisztelő állásokat kaptak, melyeket saját érdekében is tanácsos volt elfogadni. Ugyanakkor az udvart a helyzet rákényszerítette a diéták tartására. Az uralkodó belement az alkotmányos játékba, és a régi szabadkőműves-jozefinista-nemzeti alkotmányos ellenzéki vezérekben élt a remény: kisebb-nagyobb reformokkal igazodni lehet a század szelleméhez, amelyet egyébként Napóleon sem tartott tiszteletben. A lengyelek például keményen harcoltak, még Spanyolországban is, és Napóleon ugyan visszaállított Lengyelországból egy darabot, de ez inkább bábállam volt. Túl drága volt a szabadság. A jobbágyságot eltörölték, de földtulajdont nem kaptak a felszabadított parasztok. Így alapvető változás nem történt. Jutalomból mehettek az Oroszország elleni háborúba. És nemcsak a lengyelek, hanem az európai bábállamok katonái is. Nem kétséges, Napóleon Wesztfáliából például mintaállamot teremtett, de katonai diktatúrával, bázisa pedig új arisztokrácia lett, és a nagyobb hatékonyságból származó többletterméket

1039. Nem ismeri fel, hogy ki írta Kosáry Domokos: *A magyar és európai politika történetéből*. Id. kiad. 283–284.

75 Ezt a mondatot nem idézi Kosáry: *A magyar és európai politika történetéből*. Id. kiad. 176. A többit viszont igen, anélkül hogy jelezné idézete csonka mivoltát. A kipontozás nélküli kihagyás oka talán az lehet, hogy az idézetből kifejejtett mondatra esetleg reflektálni kellett volna, és az inkriminált személyekkel is foglalkozni kellett volna, például olyanokkal, mint Vay József, akinek a nevét nem is említi, vagy Széchényi Ferenc, Ócsai Balogh Péter, Ürményi József, Zichy Károly, Dessewffy József, Felsőbükki Nagy Pál. A csonka idézet viszont már nem zavarta annak a dichotom szemléletnek a harmóniáját, amelynek jegyében egyik oldalon a nemesség a maga feudális nacionalizmusával – olyan ideológussal mint Kazinczy! – képviselte osztályérdekeit, másik oldalon magányos „jakobinusok” küszködtek egy jobb világért. Kis magyar osztályharc!

76 Károly Kecskeméti: *Témoignages français sur la Hongrie à l'époque de Napoléon 1802–1809*. Institut Imre Nagy des Sciences Politiques, Bruxelles, 1960. 72.

elvitte a háború. A katonai diktatúra és az alkotmányosság kombinációja emberáldozatokkal járt a bábállam számára is.⁷⁷ Úgy tűnik, mintha Bécsben úgy érezték volna, hogy Magyarországon az alkotmányos engedményekkel, azok látszatával elejét vehetik a napóleoni kísértésnek. Ezekre az engedményekre licitált rá Napóleon 1809-es magyarokhoz intézett lázító kiáltványával, amelyben arra szólított fel, hogy gyűljenek össze Rákos mezején, és válasszanak királyt, nem volt komolyabb pozitív visszhangja. És mint tudjuk, maga Napóleon sem gondolta komolyan.⁷⁸

A háború sok nyomorral járt Magyarországon, ugyanakkor a hadi konjunktúra sokak számára gazdasági gyarapodásra adott alkalmat. Kazinczy, a gazda is szenvedője és haszonélvezője volt a viszontagságos időknek. A börtön emléke évekig kísértette, és újra és újra visszatért. Miután kiengedték a fogságból – a „kalitkából”, ahogy ő mondogatta – egy ideig még „ha barátaimmal összejöttem – írta 1801-ben a naplójában –, úgy beszéltem történeteimet, mintha csak 24 órára volnék kieresztve. Álmaimból az retentente fel, hogy ismét fogva vagyok, vagy keresnek, hogy bedughassanak, s soká nem mertem pápista templomba lépni, nem mintha fogságom alatt tántorgattak volna, mely soha nem történt, hanem azért, mert dédösömről juta eszembe, hogy ő csak a valláscserélés által nyerheté vissza szabadságát.”⁷⁹ 1805-ben viszont már magabiztosan írta, hogy „az én karakterem lexikonjában nem fordul elő ez a szó: *félek*”.⁸⁰ Ilyenkor aztán felidézte azt, hogy 1794-ben Kassán, a megyegyűlésen milyen bátran védte a szabadkőművességet, odakiáltva annak a katolikus papnak, aki a szabadkőműveseket jakobinusoknak nevezte, hogy „az államot megzavarni és a királyokat gyilkos módjára eltenni láb alól, jezsuitákra vall és nem a szabadkőművesekre”. 1805-ben egyik levelében lakonikusan, említette ezt.⁸¹ 1827-ben emlékiratjellegű feljegyzésben már hosszan mesélte el a történetet, és úgy vélte, ilyesmiért tartóztatták le.⁸² Időnként talán még magának is bebeszélte, hogy a hajdani összeesküvés nem is volt összeesküvés, részvétele csak olyan mozgalomban való részvétel, amely alapvetően alkotmányos alapokon nyu-

77 Helmut Berding: *Napoleonische Herrschafts- und Gesellschaftspolitik im Königreich Westfalen 1807-1813*. Göttingen, 1973.

78 Benda Kálmán: Az udvar és az uralkodó szövetsége a forradalom ellen (1795-1812). In *Magyarország története. V. Főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vörös Károly*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 451-463.

79 Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Id. kiad. 204.

80 KFL III. 410.

81 KFL III. 409.

82 MTAKK, K 624 Kazinczy Ferenc: Magyar dolgok. (Széphalom, 1830.) 141.

godott, legfeljebb nem lehetett teljesen nyilvánosan eljárni, de a Reformátorok Kátéjának olvasása még nem lehet vétek. De máskor úgy érezhette, hogy még fogsága után sem tanult meg igazán jól rejtőzködni. 1808 decemberében borzadva számolt be Vay Józsefnek a várható osztrák-francia háborúról, miközben így fohászkodott: „Az Isten fordítson el rólunk minden ínséget! Úgy életünk keservesebb volna a halálnál, és ha azoktól nem kellene elszakadnunk, akikhez bennünket a természet legszebb láncai fűztek, éppen nem volna a jó embernek ne[héz] alternatíva.”⁸³ 1809-ben aztán Kazinczy elégette iratai egy részét, mert félt, hogy a Napóleon elleni mozgósítás újabb megtorlással jár, ha írásaiból valami nemkívánatos napvilágra kerül, és másoknak és talán magának is azt hazudta, hogy csak a gyenge darabokat semmisítette irodalmi hagyatékából, nehogy a közönség kezébe kerüljenek, és rossz fényt vessenek rá.⁸⁴ Közben ugyanis híre ment, hogy letartóztatták, és nyilván ezért lehetett oka a félelemre.⁸⁵ Talán még akkor is, ha tudta, leveleiben sem írt olyasmit, ami miatt büntetés járhatna. Az uralkodó iránti hűségét nem tagadta meg, és nem tudott vagy nem akart tudni olyasmiről, ami hűtlenségnek vagy felségsértésnek minősült volna. A rendi Magyarország hívének mutatkozott. Igaz, a diétai ellenzékkel rokonszenvezett, annak vezéreivel, mindenekelőtt Vay Józseffel és Dessewffy Józseffel állt kapcsolatban. Az is igaz, hogy a besúgók Vayt angol típusú ellenzékinak minősítették, miközben akadt, aki Bocskaihoz hasonlította,⁸⁶ Dessewffyt pedig a francia párt vezetőjének tartották.⁸⁷ Kazinczy szerint Vay „az én hazám legnagyobb fia”.⁸⁸ Imponált neki, hogy nem akart bárói címet, holtan könnyen megkaphatta volna.⁸⁹ És jól esett neki, hogy Vay felismerte benne a tehetséget, mert amikor az ifjú Kazinczyt egyszer, még 1784-ben az úrvacsora után „mellékszándékokkal” vádolták, akkor Vay így védte meg: „ennek a gyermeknek több esze van, mint mindnyájatoknak”.⁹⁰ Dessewffyvel

83 MTAKK, Ms 4750/72. Tévesen adja meg a címzettet, és elírásokkal közli: KFL XXII. 236. A levélből kiderül a címzett!

84 KFL VIII. 382.; MTAKK, K 633/VI. Kazinczy Ferenc: Az én Pandectám. 170. „1809 kilobbanván a franciák ellen kezdett szerencsétlen háború, s már seregeink kegyetlenül verettetvén, félni lehetett, hogy az idők viszontagsága engem is eltemettet. Mi lesz úgy, mondám, ha valami hivatlan kiadó töredékeimet, el nem készült darabjaimat öszveszedi s kibocsátja? Elrettentvén, kaptam papírosaimat, s elégettem. ”

85 KFL VI. 513.

86 *József nádor iratai*, II. 761.

87 Wertheimer Ede: *Az 1811/12-iki magyar országgyűlés*. Bp., 1899. 55.

88 KFL IV. 237.

89 Kazinczy Ferenc: Szirmay Antal élete. *Felső Magyar Országai Minerva*, 1825 III. k. 179.

90 MTAKK, K 608 Kazinczy Ferenc: Jegyzések elhányt régi papírosaimból. 54.

pedig őszinte barátságot ápolt, meglevelezték egymással a világ dolgait, és ez áthidalta a valós státus különbséget a gróf és a nemes között. És nem kétséges, Dessewffy volt a kor legszellemesebb és legszókimondóbb levelezője. Felülről látta a világ dolgait, és belülről érezte át annak bajait és gondjait. Szerencséjére 1794-ben Fiumében tartozkodott, és így nem keveredett be a Martinovics-féle összeesküvésbe.

Dessewffy egyébként nem lelkesedett Napóleonért. De 1809 májusában úgy érezte, hogy „az elméleti erkölcsi erő nagyobb az ellenségnél,” mármint a franciáknál, akik a lengyelek miatt is a nagy harcot éppen Magyarországon fogják megvívni a cár seregeivel.⁹¹ 1809 augusztusában úgy vélte, a legjobb lenne, ha a franciák és az oroszok egymásnak mennének, és a Monarchia semleges maradna, különben – úgy tűnik – tartott attól, hogy a Dunántúlt elszakítják.⁹² Az ország illetén való megcsonkítását egyébként kormányzati ügynökök terjesztették.⁹³ Nem is nagyon nyilatkozott, mert „egy ártatlan szó a legnagyobb bajba keverhetné az embert”.⁹⁴ Ezért csak 1812-ben dicsőítette a francia császárt, amikor azt hitte, győztes hadjáratra indult Oroszországba.⁹⁵ Ugyanakkor félt Napóleontól, mert „a francia külső politika merő erőszak, játékoság, furfangság és ámitása az emberi nemzetnek”. Ezzel szemben az angol kereskedelem gazdagít, „Anglia energiát önt a külső népekbe, Franciaország azt tövéig oltja,” mert elszegényíti Európát.⁹⁶ Az Elbáról visszatérő császárnak azt kívánta, „csak a militáris despotizmusát mérsékelné oda haza is, amely az emberiségnek legnagyobb csapása”,⁹⁷ és félt, hogy „a katonai sarciga” megint „újra ne váljon a mostani világ nyavalyájává”.⁹⁸

Kazinczy egész levelezéséből árad az a légkör, amelyet az ismert közmondás jellemez: „Jobb félni, mint megijedni.” „...ily időket értünk, kedves barátom – írta 1809-ben egyik levelében – , hogy egyikünknek rettegni kell a másikáért.”⁹⁹ Hallgatólagosan: neki saját magáért is, ez esetben főleg saját magáért, mert a levél – amelyből idéztünk – címzettje, Cserey Farkas közel

91 KFL VI. 390–391.

92 KFL VI. 480.

93 Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század első két évtizedében. *Széphalom*, 1993. 5. k. 134.

94 KFL VI. 448.

95 KFL X. 78.

96 KFL X. 5.

97 KFL XII. 483.

98 KFL XII. 498.

99 KFL VI. 517.

került a titkosrendőrséghez. Ugyanakkor nem tudta megállni, hogy a maga módján ne védje Napóleont. Például – 1809 februárjában – emlékeztetett arra, hogy a jénai csata előtt néhány nappal békeajánlatot tett a porosz királynak, aki azt vesztére nem fogadta el. Nem helyezte Napóleon világhatalmi törekvéseit, nem kívánta „hogyan hazám legkisebb nexusba jöjjön vele”. De a róla szóló valótlanosságok terjesztését is elítélte. A haladás hitében élt, és az újságokat „csak azért” olvasta, hogy lássa, „miképpen fejlődik ki a providencia munkája, melynek egyik fél is, a másik is, anélkül hogy azt tudná, csak *végbe-vívója*”.¹⁰⁰ Ugyanakkor az osztrák hadüzenet után hetekig nem aludt,¹⁰¹ mert előre látta, hogy Ausztria vereséget szenved, és miután ezt nem tudta elhallgatni, azzal gyanúsították, hogy titkos reményeket táplál.¹⁰² 1809 áprilisában úgy idézte fel múltját, mintha mégis Napóleonnal kacérkodna: „Volt idő, amikor szívből republikánus voltam. Ha az alapelvek, amelyek tisztán elméletiek voltak, büntetést érdemeltek, akkor megérdemeltem, mint egyike a főbűnösöknek. De hogy az eszmét itt megvalósítsam, soha, soha sem jutott eszembe.” A köztársasághoz angyalok kellenek, ő pedig már monarchista, és elfogadja „az istentelen híres alapelvet, mely szerint az uralkodó népét – annak java érdekében – még be is csaphatja. Csakhogy az orvos legyen valóban filozofikus és filantropikus orvos, ne pedig kontár”.¹⁰³ Márpedig korábban nem is célzat nélkül jegyzett fel kedvező pletykákat a francia császárról. Például azt, hogy Napóleon felbontaná a Habsburg Birodalmat, és a nádort teszi meg magyar királynak.¹⁰⁴ A császár nagylelkűségére és törvénytiszteletére szóló történeteket is továbbadott.¹⁰⁵ Viszolygott az értelmetlen áldozattól: „Magunkat csak ott kell feláldozni, ahol vele használunk.”¹⁰⁶ Viszont a nemesi felkelésnek csak sikert és helytállást kívánhatott, miközben már nemzetthaláltól is rettegni kezdett: „De hát ez a szép és boldog nemzet – boldog, mondom, mert én ugyan azt hiszem, hogy a magyarnál akár a nemest, akár a nem-nemest nézzük, boldogabb halandóra nem nézett le a nap! – hát ez a szép és boldog nemzet eltöröltessék-e egészen a föld színéről, s eltöröltetik-e egészen? Nem! hanem ha veszni találunk, nagy része meghal, a még nagyobb pedig politikai létét veszti el. Ki nem borzad e gondolatra! S még azon esetre is, ha mi leszünk a nyertesek – mely amint mondtam feljebb, *igen lehetséges*

100 KFL VI. 242.

101 KFL VII. 74.

102 KFL VII. 320.; KFL XII. 481.

103 KFL VI. 321.

104 KFL VI. 22.

105 KFL VI. 100. v. ö. KFL VI. 271.

106 KFL VI. 243.

és igen nem lehetséges; a háború kimenetel *kocka* – az új ideák s nem új készületek után nem remélhetni, hogy úgy maradhassunk, amint 800 esztendő óta valánk.” Egyszerűen riasztotta mások optimizmusa. Mert: „Osztán a nemzeti tűz szent tűz nékem mint mindég volt, és ha az én holmimnek feláldozásával tartathatnék meg, amit megtartva látni óhajtok, nem volna szívemnek terhes a kérdés, de az által meg nem tartathatván az, természetes arról is gondolkoznom, hogy mi érhet magamat, feleségemet, lányomat és útban lévő gyermekemet.”¹⁰⁷

Kazinczyban azért is dolgozott a félelem, mert 1809 májusában látnia kellett, hogy a nemesség fegyverzete elég hiányos, és ezt „könnyen észreveheti a pórság és az ellenséggel kezét foghat,” és „ittthon feldúlhatnak bennünket”.¹⁰⁸ Amikor pedig már látta, hogy beköszönt a béke, Angliát marasztalta el, mint a spanyolországi háború szítóját, ezrek vérét „önteti” csak a „maga privátus hasznáért”,¹⁰⁹ átkozta mint „veszedelmünk okát”.¹¹⁰ Aztán ő, aki meg nem foghatta, hogy más „mely nagy tűzzel katonáskodik”¹¹¹ – mint látni fogjuk – a maga módján megünnepelte a nemesi felkelésben részt vevő gyermek Wesselényi Miklóst, mint a jövő reményét, meggyászolta a zempléni elesetteket, és bízott abban, hogy a francia császár osztrák császárlányt vesz feleségül. Közben keserűen kifakadt, hogy sokba került a béke, amely elvette a tengerpartot, és kissé rejtélyesen vont a mérleget: „Nehéz és megalázó, hogy mi Franciaország javára sokat veszítünk, és Franciaország a mi javunkra semmit sem veszít, de garantálja birtokunkat, meghagyja rangunkat, aminek az elvesztése még fájdalmasabb lenne, biztosít arról, hogy többet már nem veszítünk. Utinam tandem aliquando clauduntur belli portae.”¹¹² Tehát: „Bárcsak mégis valamikor bezárulnának a háború kapui” – mint Rómában, amikor béke idején bezárták Janus templomának kapuit.

Visszahátrált volna Kazinczy, az egykori reformer a feudalizmusba? Nehezen, mert az ország abban volt, és onnan kellett volna kilépni. Ennek a kilépésnek Napóleon kínálta lehetőségéről nem is írt. Holott – mint megvallotta – „másokkal együtt” ő is félt, hogy a francia császár „hazánkat” egyik testvérének vagy testvére fiának adja.¹¹³ Arról sem írt, hogy ez rend-

107 KFL VI. 347.

108 KFL VI. 378.

109 KFL VI. VI. 489.

110 KFL VII. 75.

111 KFL VII. 74.

112 KFL VII. 44.

113 KFL VII. 143.

szervátozással, és milyennel járhatott volna. A napóleoni Lengyelország helyzetéről sem értekezett. Lehet-e ezt a helyzetértékelést a feudalizmus és a nacionalizmus társításaként, feudális nacionalizmusként értelmezni? A látszat emellett szól, Kazinczy egész világszemlélete és magatartása pedig ellene. A bonapartizmus még önmagában nem haladás. Már Beethoven is megtagadta Napóleont, a romantikusnak tetsző hőst, aki immár maga is igyekezett a forradalom örökségétől szabadulni, miközben a forradalom hullámain felemelkedő káderekkel igazgatta birodalmát, akik urukat is túlélték. Mint Benedetto Croce már az 1930-as évek elején mesteri módon érzékeltette, a jakobinusból lett bonapartisták, a demokrácia és szabadság gátlátalan ellenfeleiként a Bourbon restaurációban is jeleskedtek. A bonapartizmus pedig olyan visszahatást váltott ki, amely a monarchikus rendszert szilárdította meg.¹¹⁴ Maga Napoleon is szabadulni akart hatalmának népszuverenitással való legitimálásától, és azt a hagyományos uralkodói legitimációval akarta megerősíteni és felváltani. Ez ugyanis lehetővé tette volna a dinasztiaalapítást, és ennek érdekében 1810-ben feleségül vette Ferenc császár kedvenc lányát, Mária Lujzát. George Lefebvre *Napoleonja* egyértelmű és meggyőző: a császár „egyre ellenségesebb lett a forradalommal szemben, egész addig, hogyha az idő engedte volna, a polgári egyenlőséget részben felszámolta volna, mégis a nemzeti képzelet a forradalom hőségévé tette.”¹¹⁵ Azt a Napóleont, aki úgy viselkedett, mint egy 18. századi uralkodó, és mint ő maga is megvallotta, Európa népeit és nemzeteit egy néppé és egy nemzetté akarta összeolvasztani.¹¹⁶ Ez nem jelenti azt, hogy a magyar bonapartisták között ne lettek volna a felvilágosodás elkötelezett hívei, akik őrizték szellemi és erkölcsi integritásukat, amikor élve az alkalmal - Napoleonban bízva és támogatását keresve - programjukból akartak valamit megvalósítani. De olyan értékhierarchia felállítása, amelynek központjában a bonapartizmus - reflektálatlanul - a francia forradalom örökségének hordozójaként jelenik meg, és annak alapján minősíteni egyik vagy másik irányzatot olyan historiográfiai helyzetre utal, amely közvetlen megfeleltetési kapcsolatban áll aktuálpolitikai káderezési szemponatokkal, és a minősítés maga alá rendeli az elemzés igényét.

Kazinczy a fokozatos reform és haladás híve volt. Nem volt olyan utópiaja, amelynek azonnali megvalósítási vágya fűtötte volna. A polgárháború, a parasztfelkelés káosza és az esetleges kollektív megtorlás elhárítása miatt

114 Benedetto Croce: *Storia d'Europa nel secolo decimonono*. Laterza, Bari, 1965. 31–35.

115 G. Lefebvre: *Napoléon*. 4ème édition. PUF, Paris, [1935]1953. 574.

116 Jean-Pierre Bois: *Nouvelle histoire des relations internationales. III*. Seuil, Paris, 2003. 390., 423.

ragaszkodott a 800 éves alkotmányhoz, és inkább megszépítette a valóságos állapotokat, amelyekről – mint látni fogjuk – olykor nagyon kritikusan nyilatkozott. Átalakulást célzó programot nem adott, de az átalakulás emberi feltételeinek kialakításán fáradozott: „Fejedelmünk szuverenitása, hazánk autonómiája megmaradt sérelem nélkül. Adná isten, hogy most már nyugalomban és önként fognánk (a király és a nemzet) hibás dolgainknak igazításaihoz, hogy így erőt vegyünk nagyokká lenni, s a történhető veszélyeknek ellentállhatásokra néki készülni” – írta Cserey Farkasnak.¹¹⁷ Ugyanakkor szólásszabadságot igenelt, mert ez ellensúlyozhatta volna a kabinettpolitikusok káros hatását. „A mi jó fejedelmünket – írta Dessewffy Józsefnek – nagy veszedelembbe vitte némely furiózus fej. nem kalkulálnak, s azt gondolják, hogy elég nagyot akarni, nem hiszik, hogy veszedelmes az idő szelletével nem menni elő, és ennek magunkat ellene szegezni. Én kis teremtés vagyok, de ha a fejedelemmel szólhatnék, elég bátor volnék kimondani, hogy csak azt nézem hív jobbágyának s jó hazafinak, aki azt óhajtja, hogy tanuljunk, lássunk, s szabadon ne csak gondolkodjunk, de szóljunk is.”¹¹⁸ Örült, hogy Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványának nem lett foganatja. Mert: „Először is, nem megengedett, nem erkölcsös; másodszor nem is vezetett volna másra, mint az ország teljes boldogtalanságára. Magyarország büszke lehet, hogy mi, akiket félreismernek az osztrákok, akik nekünk oly sokat köszönhetnek, és velünk oly gyakran rosszul bánnak, nem csináltunk semmit, amire irigyeink és elleneink talán számítottak.”¹¹⁹ Ez a helyzetértékelés összefüggött azzal a reménnyel, hogy Magyarország helyzete megerősödik a Birodalmon belül, és lehetőség nyílik 1790-es reformmunkájának folytatására.

Félelem és remény határozta meg Kazinczynak a Napóleonhoz fűződő várakozásait. 1809-ben arról írt, hogy már „régén” megjövendölte a francia császár viláгурalmi lépéseit. Éspedig azt, hogy „Nagy Károlynak egész fényébe belép,” mert összehívja a néhai Német-római Szent Birodalom fejedelmeit, „s magát velek római császárrá is nevezteti”.¹²⁰ Egyben félt is az új kolosszustól, már nem szidta Angliát, és az orosz-osztrák-török szövetség esélyeit latolgatta, miközben izgatta a képzeletét a látvány, hogy „a francia uralkodás miként jut el a maga szörnyű céljaihoz”.¹²¹ És már az ellenállás

117 KFL VII. 75.

118 KFL VII. 84.

119 KFL VII. 137.

120 KFL VII. 144.

121 KFL VII. 154.

lehetőségein törte a fejét.¹²² Kesergett, hogy Magyarország és a Monarchia egésze nem került volna ilyen alárendelt helyzetbe, „ha tanulni s szólni szabad”.¹²³ Majd megnyugodott abban, hogy a császári frigy után többé nem kell hadakozni az ellen, „aki minden ellenségeit öszvetörte még eddig”.¹²⁴ És aztán – mint látni fogjuk – lelkesen köszöntette a világtörténeti fordulatot ígérő nászt, egyben pedig önnön programját kezdte kiolvasni Napóleon cselekedeteiből, mert „ő nem tesz ugrást, [...] hanem a dolgokat *készíti*, az embereket *érleli*”.¹²⁵ Morgott is, hogy a debreceniek nem látják a francia császár nagyságát.¹²⁶ Jellemző, hogy az emberi történelem jobbra fordulásához fűződő reményei elnyomták a gazdasági élet pangása, a devalváció miatt bekövetkező elszegényedéssel járó fájdalmait. Amikor pedig megindult az Oroszország elleni háború, örvendezett Lengyelország feltámadásának, és örült, hogy a győztes oldalon áll...¹²⁷ Most már megvallhatta, hogy „a haza szeretete nem mindég azt kívánja, amit a Corpus Juris és Werbőczy, noha jó szorosan kapaszkodni ezen támaszokba”.¹²⁸ Napóleon mítosza és a haladásé összefonódott Kazinczy képzeletében, de nem annyira, hogy azért ne hangoztassa: „Napóleonnak alatta lenni nem óhajtok”.¹²⁹ Szidta „a vérontót,”¹³⁰ de úgy látta „talán annál jobb, minél rettenetesebb” a háború, „mert hamarabb végét éri az emberiség”.¹³¹ 1813 tavaszán Dessewffy József angolbarátsága ellenében érveket keresett Napóleon mellett, kárhoztatta azt, ahogy Európa a „francia dolgokba” avatkozott, és úgy érezte, hogy „a sok ínség [...] mint láncszemek folynak egymásból,” és „következései annak az első elvétett lépésnek”. Napóleonról még nem lehet megmondani, hogy Attila vagy pedig „nagylelkű bajnok s országló”. Az érvek és ellenérvek felsorakoztatása helyett „inkább ideális, poétai világban élek,” viszont mivel nem kívánta, hogy „az emberiség *rogyna*,” hanem azt, „hogy *haladjon*,” aggódott Napóleonért. A forradalmakat és háborúkat vívó kortárs emberiséget azonban egyszerűen kiskorúnak és éretlennek tartotta: „Nem a mi generációnkbeli embereknek, nem egy istentelen irreligio által

122 KFL VII. 251.

123 KFL VII. 292.

124 KFL VII. 345.

125 KFL IX. 25.

126 KFL IX. 57.

127 KFL X. 52., 68., 113.

128 KFL X. 68.

129 KFL X. 130.

130 KFL X. 181.

131 KFL X. 247.

megromlott és megrontott népnek való magát igazgatni.” Napóleon marandó érdeme: „a vallás visszaállítása,”¹³² és az, hogy a nyilvános „kurválkodás”-t az udvarból kitiltotta.¹³³ Korábban azt várta Napóleontól, hogy olyan pápát segít hatalomra, aki eltörli a cölibátust, és ezzel erősíti az erkölcsöket, közelebb hozza egymáshoz a felekezeteket, erősíti a vallásos türelmet.¹³⁴ És szinte egyetértően nyugtázta, hogy Domokos Lajos „az a szörnyű kálvinista elragadtatva szolt” a konkordátumról, és abban egy nagyobb átalakulás kezdetét látta.¹³⁵ Kazinczy ugyanis, akár a felvilágosodás klasszikusai, a vallást az emberiség nevelő eszközének tartotta. De aztán döbbenten kellett észrevennie, hogy eltúlozta a francia császár hazai népszerűségét, a katonai vereség után a francia nép nem tart ki mellette, és így: „Napóleon nagy bizonyosságát adja, hogy a despotizmus maga alatt ás vermet,” márpedig ha „a nép elsői, jói s tudósai őtet szerették volna, ő most is a trónon ülne, s Franciaország tudta volna azt tenni, amit Spanyolország tett őellene”.¹³⁶ Azt szerette volna, ha a trónját vesztett császár a tudományokra adja a fejét.¹³⁷

Kazinczynak látnia kellett, hogy kicsit mindig az árral szemben úszott. Már 1813 elején meglepte, hogy a bécsi kormányzat Napóleon-ellenes hangulatot próbált gerjeszteni.¹³⁸ És aztán még 1824-ben is keserűen tette szóvá, „hogy aki Napóleont nagynak nézé, mintha azt lehetne tagadni, azon gyanúba vétetik, hogy az ő jobbágya akart volna lenni, s azt óhajtotta, hogy hazánk francia provinciává váljon.”¹³⁹ 1815-ben amikor Kazinczy Ferenc Bécsben járt, meg is rémült, hogy letartoztatják; de kiderült, csak az történt, hogy egy bajor gróf kerestette őt, és a rendőrségre hivatkozott; aztán az is kiderült, a gróf olyan valakinek a nevét kérte a rendőrségtől, aki pénz ellenében a bajor király nevében készítendő beadványt szépen le tudja írni; az illetékes rendőrfunkcionáriusnak volt humora, megnevezett egy magyar szépíró, akinek szépírása miatt is elég volt a rovásán; a gróf panaszkodott is, hogy a rendőrség őt „megjátszodtatja”, Kazinczy pedig némi örömmel nyugtázta: a rendőrség „tudta, hogy az a kongresszusi nóta a mi udvarunk-

132 KFL X. 373–374.

133 KFL IX. 78.

134 KFL IX. 25.

135 KFL XXII. 257.

136 KFL XI. 363–364.

137 KFL XI. 379.

138 KFL X. 247–248.

139 KFL XIX. 64.

nak nem lehet kedves”.¹⁴⁰ Valójában a bécsi kongresszuson „udvarunk” jól járt. Őfelségével nyilván érzékeltették, hogy rosszalják a Napóleonnal való rokoni kapcsolatot, és azt, hogy a cár elleni háborúba is betársult. Ugyanakkor megvigasztalták azért, mert veje annyi területet elvett tőle, és a Habsburg Birodalom a németalföldi területek kivételével mindent visszakapott. Kazinczy, amikor a fenti véleményének hangot adott, még nem tudta, hogy az árulás művészetét a nemzetközi politika is sokra értékeli.

De miért félt Kazinczy? Nyilván a rendszer természetéből következő leszámolási reflexről tartott, mert egyszerűen másként gondolkodott, mint a hivatalos világ. Talán még Napóleon miatt is félt, mert korábban olyasvalamit írt, és mondott róla, ami most éppen fent nem tetszhetett. Végül is a francia császár a Habsburg-rokon lett, és egyre nehezebben lehetett tudni, hogy mikor és miért lehet szidni vagy dicsérni. Az ember már aligha tudhatta, hogy mikor hű Őfelségéhez, ha egyetért vele, vagy ha nem. A háborús és zavaros idők sokféle tervezgetésre adtak alkalmat. Az 1790-es évek elejének reformtervezgetései a napóleoni időkben is folytatódtak. Ki tudja, hogy Kazinczy ezekről a tervekről miket tudott, a börtön leszoktatta a tervezésről, de a tübingai pályaműben némileg szint kellett vallania. Nemes humanizmusával fogalmazta meg a magyar reformellenzék nemzetkoncepcióját.

140 KFL XIII. 33.